

e-ISSN: 2148-0494

derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Güz 2019, Cilt:7, Sayı:14, 7:567-592

Gönderim Tarihi: 04.08.2019

Kabul Tarihi: 25.11.2019

Araştırma Makalesi

Doi: <https://doi.org/10.33931/abuifd.601409>

VEFAT ETMİŞ KİMSENİN YERİNE ORUÇ TUTMA RİVÂYETLERİNİN İNCELENMESİ “MERFÛ HADİSLER ÖZELİNDE”

Sinan ERDİM*

Öz

Buhârî başta olmak üzere Kütüb-i Sitte müellifleri eserlerinde “Ölünün yerine oruç kazası” ve “Üzerinde neyr olduğu halde ölen kişi” meâlinde bâblar oluşturmuşlardır. Bu bâblarda, oruç borcu olduğu halde vefat etmiş bir kişinin yerine velisinin oruç tutmasını ifade eden merfû hadisler nakledilmiştir. Bu rivâyetlerin bazıları Ramazân’ın kazası ve keffâreti ile sınırlandırılmadan mutlak bir ifade ile söylenmiştir. Bazısında ise bu orucun neyr olduğu geçmektedir. Bu rivâyetlere Hanefî Mezhebi’nin hicrî 2. asır İmâmları, İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî kitaplarında yer vermemişlerdir. Ahmed b. Hanbel ise bunları hem nakletmiş hem de hangi oruçlarda vefat edenin yerine tutulabileceğini beyân etmiştir. Bu çalışmamızda bu merfû hadislerin nasıl ortaya çıktıkları ve sıhhat dereceleri incelenerek neden mezhep imâmlarının bu rivâyetleri delil olarak kullanmadıkları anlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ölü, Hadîs, Merfû, Mezheb, Neyr.

EXAMINATION OF THE NARRATIVES ABOUT FASTING IN THE NAME OF A DECEASED PERSON “SPECIFIC TO MARFU HADITHS”

Abstract

Sections with the meaning of “law fasting on behalf of a decedent” and “deceased person with an unkept vow” was composed in Kutub al-Sittah, notably that of Bukhari. In these section marfu hadiths stating a parent’s fasting for a person having died with fasting obligation was transferred. Some of these narratives was expressed unconditionally with any restriction like jurisprudence or penance of the Ramadan. In others, this fasting is mentioned as an obligation. H. 2nd century Hanafi’s Imam, Malik and Shafi were not stated these narratives. As to Ahmed b. Hanbel, he has both transferred these narratives and expressed opinion about which fasting is possible to fast on behalf of a deceased person. In this study, how these marfu hadiths appeared and what their validity level is will be examined and the reason why sect imams have not used these narratives as evidence will be tried to be understood.

Keywords: Deceased, Hadith, Marfu, Sect, Vow.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı, serdim@kastamonu.edu.tr
ORCID ID 0000-0003-2564-5027

Giriş

Hicrî 2. asra ait eserlerden Muvattâ'da "Nezr orucu ve ölen kişinin yerine oruç tutma" isimli bir bâb mevcuttur. Burada İbn Ömer'in (ö. 73/693): "Kimse kimsenin yerine namaz kılamaz ve oruç tutamaz." fetvâsına yer verilmiştir.¹ İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*'inin, "Üzerinde nezr olduğu halde vefat eden kimse" isimli bâbında ise İbn Abbâs'tan (ö. 68/687-88): "Nezr orucunda, ölen kimsenin yerine tutulabilir." şeklinde karşı bir görüşü aktardığını görmekteyiz.² Tâbü'nin önde gelen âlimleri arasında da bu tartışma mevcuttur. Kimi "Ramazân dâhil tüm oruç borçlarında vefat etmiş kişinin yerine velisi tutmalı." derken, kimi de "Sadece nezir orucunu velisi tutmalı." fikrini savunmuştur.³ Bazısı da "Hiçbir şekilde kimse kimsenin yerine oruç tutamaz." demiştir.⁴

Hicrî 2. asır mezhep imamlarından Hanefî Mezhebi İmâmları ve İmâm Mâlik (ö. 179/795) ileride daha ayrıntılı bir şekilde görüleceği üzere, "Hiç kimse başkasının yerine oruç tutamaz." tezini savunmaktadırlar. İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) mezhebi kadîmde tutabilir, mezhebi cedîdde ise tutamaz dediği aktarılmıştır. Ahmed b. Hanbel ise nezr orucunda tutulabileceği şeklinde bir görüş belirtmiştir.

Hicrî 3. asırda ise hadisçiler, vefat etmiş kişinin yerine oruç tutulabileceğini ifâde eden birçok merfû rivâyete eserlerinde yer vermiş ve buradan hareketle konuyla alakalı bâb başlıkları oluşturmuşlardır. Buhârî'nin (ö. 256/870) Kitâbu's-Siyâm'ında "Üzerinde oruç kazası olduğu halde ölen kişi" isimli bir bâbı mevcuttur. Başlıktan hemen sonra Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728): "30 kişi onun yerine birer gün tutsa câizdir." dediğini nakletmiştir. Sonrasında Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) "*Bir kişi oruç borcu ile ölürse velisi onun yerine tutar.*" rivâyetine ve İbn Abbâs'ın "*Bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.s.) geldi ve dedi ki: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Annem bir aylık oruç borcu ile öldü. Onun için kaza edeyim mi?' Hz. Peygamber (s.a.s.): 'Evet et. Allah'ın borcu kaza edilmeye en fazla hak sahibi olandır.'*" hadîsine yer vermiştir.⁵

Benzer bâb başlıkları diğer Kütüb-i Sitte müelliflerinin eserlerinde de mevcuttur. *Sahîhi Müslim*'de Nevevî (ö. 676/1277) konu başlığını şöyle açmıştır: "Ölünün yerine oruç kazası."⁶ İbn Mâce (ö. 273/887), "Oruç borcu ile ölüp de onu kaza etmeyenin durumu" ve "Üzerinde nezr orucu olduğu halde ölen kimse" isimli iki bâb açmıştır.⁷ Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) ise "Oruç borcu olduğu halde ölen

1 Muvattâ', "Siyâm", 43. Bu eserin Muhammed eş-Şeybânî nüshasının kısaltması için (Ş), Yahyâ el-Leysî nüshası için ise (L) harfi kullanılacaktır.

2 Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Küfî, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-ehâdis vel'-âsâr* (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1409, III, 113.

3 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 113; Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî el-Yemenî, *el-Musannef* (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), Beyrut: el-Mektebû'l-İslamî, 1403, IV, 239, 240.

4 Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb, *el-Âsâr*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts. I, 28.

5 Buhârî, "Siyâm", 41.

6 Müslim, "Siyâm", 28.

7 İbn Mâce, "Siyâm", 51.

kişi”,⁸ “Oruç kazası olduğu halde ölen kişinin yerine velisi tutar rivâyetleri”⁹ ve “Ölünün yerine nezri kaza etme” isimli üç bâb açtığı görülmektedir.¹⁰ Tirmizî’nin (ö. 279/892) açtığı bâb başlığı “Vefat edenin yerine oruç tutma rivâyetleri” şeklindedir.¹¹ Nesâî (ö. 303/915), konuyla alakalı “Dirinin, ölünün yerine oruç tutması ve bu konudaki haberi nakledenlerin ihtilâfları”¹² ve “Velinin ölmüş kişinin yerine oruç tutması”¹³ isimli iki bâb açmıştır.

Bu çalışmanın amacı konuyla alakalı merfû, mevkûf ve maktû hadislerin hepsini bir arada ele alarak meseleyi tüm yönleriyle ortaya koymaktır. Ancak rivâyetler toplanınca bunların bir makalenin boyutunu aştığı görüldü. Bunun üzerine merfû rivâyetlerin bu makalede, mevkûf ve maktû hadislerin ise başka bir çalışmada ele alınması kararlaştırıldı.

Özellikle hicrî 3. asırda, muhaddisler tesbit ettikleri merfû hadisler ile kimsenin yerine oruç tutulamaz diyenlere zâhiren sanki bir üstünlük sağlanmış gibidir. Bu merfû delilleri neden bu mezhep imâmlarının dikkate almadıkları önemli bir sorudur. Cevabı Beyhakî’nin (ö. 458/1066): “Şâfiî tüm tariklere sahip olsaydı ona muhâlefet etmezdi.”¹⁴ sözünde beyân ettiği üzere bu hadislerden haberdar olmamaları mıdır? Yoksa bu rivâyetleri bildikleri halde, onlara kuşkuyla yaklaşmaları mıdır? Buradan hareketle konuyla alakalı tüm merfû rivâyetler biraraya getirilecek ve bunların nasıl ve kimler tarafından nakledildiği tesbite çalışılacaktır. Ayrıca mezhep imâmlarının bu hadislerden haberdar olup olmadıkları hakkında bir kanaat oluşturulması hedeflenmektedir. Her ne kadar tespiti son derece zor olsa da bu merfû rivâyetlerin aslının sahâbe ve tâbiîn sözleri olma ihtimali üzerinde de durulmaya çalışılacaktır.

1. Merfû Rivâyetler

Merfû rivâyetler Hz. Âişe, Bureyde b. Husayb, İbn Abbâs, İbn Ömer ve Câbir b. Abdillâh’tan nakledilmiştir. İleride de görüleceği üzere bunlardan İbn Ömer ve Câbir b. Abdillâh rivâyetleri zayıf, diğerleri ise sahih olarak değerlendirilmiştir.

Bu merfû hadislere Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) hariç, diğer üç mezhebin imâmları eserlerinde yer vermemiştir. Bu bağlamda rivâyetlerin incelenmesine geçilmeden önce mezhep imamlarının bu konuya bakışları ele alınacaktır.

İmâm Mâlik’in (ö. 179/795) eseri Muvattâ’ın Leysî nüshasında “Nezr orucu ve ölmüş bir insanın yerine oruç tutma” bâbında sadece şu rivâyete yer verilmiştir: “Mâlik-Ona ulaştığına göre: “İbn Ömer’e “Bir kişi başka birinin yerine oruç tutabilir

⁸ Ebû Dâvûd, “Sıyâm”, 41.

⁹ Ebû Dâvûd, “Eymân”, 26.

¹⁰ Ebû Dâvûd, “Eymân”, 25.

¹¹ Tirmizî, “Savm”, 22.

¹² Nesâî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, “Sıyâm”, 119. Nesâî, *es-Sunen*, şeklinde verildiği zaman bu eser kastedilmektedir.

¹³ Nesâî, *es-Sunen*, “Sıyâm”, 120.

¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyin el-Beyhakî, *es-Sunenu'l kebîr*, Mekke: Mektebetu Dâri'l-Bâz, 1994, IV, 256.

veya namaz kılabilir mi?" diye soruldu. O: "Hiç kimse, başkası için oruç tutamaz ve namaz kılamaz." dedi.¹⁵ Bu rivâyet Şeybanî (ö. 189/805) nüshasında bulunmamaktadır.

*Müdevvene'*de ise "Vacib bir orucun kendisi için kaza edilmesini vasiyyet eden kimsenin durumu" başlığı altında kendisinden şunlar aktarılmıştır: "Bir adam Ramazan'da bir özürden dolayı orucunu bozdu. Ya da seferden döndü ama bir ay boyunca sağlıklı olduğu halde ihmalkâr davranıp onu tutmadan öldü. Yahut ailesi arasında bir ay mükim olarak kaldı ve öldü. Ölmeden önce de tutmadığı oruçlar için yemek verilmesini vasiyyet etti. Bu durumlar için ne dersin?" sorusuna "O kişinin malının 3'te birinden yemek verilir. Vasiyyet etmemişse ailesine kalmıştır. Dilerse verirler dilemezse vermezler."¹⁶ Bu bilgiler dışında, herhangi bir merfû hadisi naklettiğine rastlanılmamaktadır.

İmâm Mâlik, her ne kadar amel etmese de başkasının yerine hacca izin veren merfû rivâyetlere Muvattâ'da yer vermiştir.¹⁷ Bunun sebebi ise bizce bu rivâyetlerden özellikle birinin isnadının Mâlik-İbn Şihâb-Süleymân b. Yesâr-İbn Abbâs gibi son derece meşhûr isimlerden müteşekkil olmasıdır. Ancak aynı durumu oruç hadîsleri için söylemek mümkün gözükmemektedir.

İmâm Azam'ın ve talebelerinin eserlerinde de İbn Ömer rivâyetine yer verilmiştir. İmâm Muhammed (ö. 189/805) ile Ebû Hanîfe (ö. 150/767) arasında şöyle bir diyalog gerçekleşmiştir: "Ona şöyle bir soru sordum: "Bir kişi Ramazân'a girmeden hastalansa, tüm Ramazân boyunca hastalığı devam etse ve ölse durumu ne olur?" Dedi ki: "Kaza gerekmez." Ben: "Bir ay müddetince sağlıklı olsa ama tutmasa sonra da ölse durumu ne olur?" dedim. O: "Onun kazası gerekir." dedi. Ben: "Ramazan kazasını tutmadığı halde ölen bir kişinin yerine oğlu tutabilir mi" dedim. Ebû Hanîfe: "Hayır." dedi. Ben "Neden?" diye sordum? O: "Çünkü eserde İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) ve Abdullah b. Ömer'den şu şekilde nakledilmiştir: "Hiç kimse, hiç kimse için oruç tutamaz ve namaz kılamaz." dedi. Ben: "Peki babası vefat ederken: "Benim yerime kaza edin." dese?" diye sordum. Ebû Hanîfe: "Her bir gün için yemek verilir." dedi."¹⁸

İmâm Muhammed yemin keffâreti bağlamında ise şunları söylemiştir: "Bir insan ölürken yemin keffâreti için benim yerime oruç tutun dese bu geçerli olmaz. Çünkü İbn Ömer'den bize nakledildiğine göre "Kimse kimse için oruç tutamaz."¹⁹

Gerek Ebû Hanîfe gerekse İmâm Muhammed başkasının yerine hac yapılması ile ilgili rivâyetleri delil olarak kullanmışlardır. İmâm Muhammed *el-Hucce alâ ehli'l-Medîne* isimli eserinde birçok merfû, mevkûf ve maktû hadisi hadisi bu bağlamda

¹⁵ Muvattâ', (L), "Siyâm", 43.

¹⁶ Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahî, *Müdevvene*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994, I, 279, 280.

¹⁷ Muvattâ', (Ş), Hac, 480, 481, 482.

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl*, Karaçi: İdâretu'l-Kur'ân, ts, II, 229.

¹⁹ Şeybânî, *el-Asl*, III, 237.

delil olarak sunmuştur.²⁰ Ancak başkasının yerine oruç tutulmasına izin veren merfû hadîslerden hiçbir şekilde bahsetmemektedirler.

İmâm Şâfiî, “Ramazân’da orucunu bozan kişinin ahkâmı” kısmında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Her kim hastalanır ve iyileşmeden vefat ederse ona herhangi bir kaza gerekmez. Kaza sadece iyileşip de tutmaya imkânı varken tutmayan sonra vefat eden kişi için gereklidir. Bu durumdaki bir insan için her güne bedel bir müdd yiyecek miskinlere verilir.”²¹ Yaşayan insanların bazı nevr oruçlarını nasıl tutacaklarını ele almış ama vefat eden kişinin tutmadığı nevr orucu hakkında ise herhangi değerlendirmede bulunmamıştır.

İmâm Şâfiî, yukarıda verdiğimiz İbn Ömer’in oruç hadîsinin hac konusuna da delil getirilmesine karşı çıkmış ve bunların arasının hadîs ile ayrıldığını söylemiştir.²² Başkasının yerine hac yapılabileceğini ifade eden birçok hadîse yer verirken oruçla ilgili muhaddislerce sahîh kabul edilen merfû rivâyetlere hiç değinmemiştir.²³ Nitekim onun “Hadîs sahîh ise benim mezhebim odur.” sözü meşhûrdur. Bu sözden hareketle bazı Şâfiî âlimler, onun bu merfû rivâyetleri bilmediği için bu şekilde fetvâ verdiğini söylemiş ve vefat eden kişinin yerine oruç tutulması gerektiğini savunmuşlardır. Kimi ise mezhebi kadîmde tutabilir ancak cedîdde tutamaz fetvâlarını verdiğini ileri sürmüştür. Kimi de her ikisinde de tutamaz fetvâsını verdiğini savunmuştur.²⁴

İmâm Ahmed b. Hanbel ise merfû rivâyetlerin birçoğunu eserinde nakletmiş ve Ramazan’ın kazasına imkân varken tutmayan için yemek yedirileceği nevr orucunda ise velisinin tutacağı hükmünü vermiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bunu emrettiği ve İbn Abbâs’tan da böyle nakledildiğini aktarmıştır.²⁵

1.1. Hz. Âişe Rivâyetleri

Hz. Âişe’den (ö. 58/678) nakledilen ölünün yerine oruç tutma rivâyeti hicrî 2. asır eserlerde tespit edilememiştir. 3. asırda ise İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27), İbn Mâce (ö. 273/887) ve Tirmizî (ö. 279/892), ilginç bir şekilde Hz. Âişe’nin bu rivâyetine yer vermemişlerdir. İbn Râhûye (ö. 238/853), İbn Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Nesâî (ö. 303/915) ise onu tahrîc etmişlerdir.

²⁰ Şeybânî, *el-Hucce alâ ehli’l-Medîne*, Beyrut: Alemu’l-Kutub, 1403, II, 225-242; Şeybânî, *el-Asl*, II, 511.

²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Umm*, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1990, ts., II, 114.

²² Şâfiî, *el-Umm*, VII, 223-4.

²³ Şâfiî, *el-Umm*, II, 124 vd.

²⁴ Ebû İshâk İbrâhim b. Ali b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Muhezzeb fi fikhî’l-İmâm eş-Şâfiî*, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts., I, 344; Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cuveynî, *Nihâyetu’l-matlab fi dirâyeti’l-mezheb*, Cidde: Dâru’l-Minhâc, 2007, IV, 62; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû şerhu’l-muhezzeb*, Kahire: Dâru’l-Fikr, ts., VI, 367, VI, 367-70.

²⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Mesâilu Ahmed b. Hanbel*, Hind: Dâru’l-İlmiyye, ts., II, 189.

Bu rivâyetler metin bakımından İbn Râhûye'nin verdiği bir hadîs hariç hemen hemen aynıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) , bu hadîslerde Ramazân'ın kazası veya nezr gibi bir ayırım yapmadan “*Ölünün yerine velisi tutar.*” demiştir. Bazı tarîklerde ise “*Tutsun*” denilmiştir. Sadece İbn Râhûye'nin naklettiği metinde bu oruç, nezr orucu olarak geçmektedir.

Hz. Âişe rivâyetleri 2 tarîkten gelse de 2. tarikin, 1. tarikin uzun süre ferd olarak gelmesi sebebiyle bir araştırma sonucu keşfedildiğini göstermektedir:

a) Ubeydullah b. Ca'fer-Muhammed b. Ca'fer b. Zubeyr-Urve-Hz. Âişe: İbn Hanbel, Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî bu tarikle tahrîc etmişlerdir. Rivâyet Ubeydullah b. Ca'fer kanalı ile yaygınlaşmış gibi nakledilmiştir. Ancak biz, vereceğimiz bilgilerde de görüleceği üzere bir sonraki râvî Amr b. el-Hâris ile yayıldığı düşüncesindeyiz. Bu da beşinci râviye kadar ferd olarak nakledildiği anlamına gelmektedir.

b) Hayve-Salim-Yezid-Urve b. Zubeyr-Hz. Âişe: Bu isnadla sadece İbn Râhûye ve İbn Hanbel tahrîc etmiştir. İbn Râhûye hadîsi hem isnâd hemde metin açısından problem içermektedir. Bu tarîk de 5. râviye kadar ferd olarak nakledilmiştir.

İlk isnaddaki isimlerden, Hz. Âişe'den nakilde bulunan Urve (ö. 94/713), Zubeyr b. Avvam'ın oğludur. Sonraki isim Muhammed b. Ca'fer (ö. 113/731) ise Urve'nin kardeşidir. Bu isimler sikadrlar ve Medinelidirler. Dördüncü râvî Ubeydullah b. Ca'fer (ö. 132/749) ise Ümeyye oğullarının mevlâsı olan Mısırlı bir âlimdir. Birkaç kişi dışında âlimler onu genellikle sika olarak nitelendirmiştir.²⁶ Örneklerde görüleceği üzere rivâyetler kâhir ekseriyeti ile Amr b. el-Haris-Ubeydullah b. Ca'fer tarîki ile gelmiştir. Bunun dışında iki râvi daha Ubeydullah'tan bu hadîsi nakletmiştir ki ikisi de zayıftır. Bunlardan İbn Lehia'dan sadece İbn Hanbel, Yahyâ b. Eyyûb'dan da sadece Buhârî mutebaat olarak nakilde bulunmuştur. Yani hadîs sahîh olarak birinci tarîkte beşinci râviye Amr b. el-Hâris'e (ö. 163/779) kadar ferd olarak gelmiştir. Amr b. el-Hâris aslen Medineli olup Mısırlı bir kârî, fakih ve müftidir. Âlimler onu genellikle sika diye tavsif etmekle beraber “Bazı hadîslerinde ıztırab var ve bazı hadîsleri münkerdir.”²⁷ demişlerdir. Yani aslında bu rivâyet bu isimle birlikte Mısır'da meşhûr olmuştur. Çünkü bu âlimden bu hadîsi alan kişiler de yine Mısırlıdır.

Bu hadîse müellifler eserlerinde şu şekilde yer vermişlerdir:

1-İbn Hanbel-İbn Lehia ve Mûsâ b. Dâvûd-(ö. 216/831)

²⁶ Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984, VII, 6.

²⁷ Ebû'l-Haccâc Cemâluddîn b. ez-Zekî el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1980, XXI, 576.

İbn Lehia-Ubeydullah b. Ca'fer-Muhammed b. Cafer b. Zubeyr-Urve-Hz. Âişe: "Rasûllah'a sordum: (Mûsâ ise Hz. Peygamber dedi ki): "Bir kişi oruç borcu ile ölürse velisi onun yerine tutar."²⁸

Şuayb el-Arnâvut bu hadîse "sahîh" demiştir. İbn Lehia (ö. 174/790) Mısır kadılarındandır ve muhaddislerce zayıf addedilmiştir.²⁹ Mûsâ b. Dâvûd sika olup Tarsus kadılarındandır. Ancak araştırmalarımızda onun Ubeydullah b. Ca'fer'den (ö. 132/749) nakilde bulunduğu rastlamadık. Muhtemelen bu rivâyeti munkatı olarak nakletmiştir. Zaten İbn Hanbel *انا بن لهيعة وموسى بن داود قال ثنا بن لهيعة عن عبيد الله بن جعفر* ifadelerini kullanmış ve hadîsi sika râvîden değil zayıf râvîden nakletmiştir.

2-Buhârî-Muhammed b. Hâlid-Muhammed b. Mûsâ-(ö. 223/838) Babası-(ö. 177/793) Amr b. el-Hâris-(ö. 149/766) Ubeydullah b. Ca'fer-Muhammed b. Ca'fer-Urve-Hz. Âişe: "Hz. Peygamber (s.a.s.) dedi ki: "Bir kişi oruç borcu ile ölürse velisi onun yerine tutar."³⁰

Rivâyetin akabinde "Ona (Mûsâ b. A'yan'a) İbn Vehb-Amr ile mütebaat etti." demiştir. Yani Mûsâ'nın tek kalmadığını ifade etmiştir. Mutebaat eden İbn Vehb, meşhûr Mısırlı âlim Abdullah b. Vehb el-Kuraşîdir (ö. 197/813). İbn Hacer (ö. 852/1449) bunu Muslim'in ve Saîd b. Mansûr'un mevsûl olarak verdiği söylemiştir.³¹

Buhârî sonrasında da "Bu hadîsi Yahyâ b. Eyyûb (ö. 163/779) da İbn Ebî Ca'fer'den (Ubeydullah b. Ca'fer) nakletti." diyerek rivâyetin 5. râvîden ferd gelmediğine dikkat çekmiştir. Yahyâ b. Eyyûb'u âlimlerin önemli bir kısmı zayıf, bir kısmı ise sadûk olarak nitelendirmiştir. Bu râvî de Mısırlıdır.³² İbn Hacer, bu senedi mevsûl olarak İbn Huzeyme, Darekutnî vb. birçok âlimin verdiği ifade etmiştir.³³

3-Muslim-Hârûn b. Saîd ve Ahmed b. İsa-İbn Vehb-Amr b. el-Hâris-Ubeydullah b. Ca'fer-Muhammed b. Ca'fer-Urve-Hz. Âişe: "Hz. Peygamber (s.a.s.) dedi ki: "Bir kişi oruç borcu ile ölürse velisi onun yerine tutar."³⁴

4-Ebû Dâvûd-Ahmed b. Sâlih-İbn Vehb-Amr b. el-Hâris-Ubeydullah b. Ca'fer-Muhammed b. Ca'fer-Urve-Hz. Âişe: "Hz. Peygamber (s.a.s.) dedi ki: "Bir kişi oruç borcu ile ölürse velisi onun yerine tutar."³⁵

Ebû Dâvûd bu rivâyetin akabinde: "Bu nezr orucunda böyledir. Nitekim İbn Hanbel'in görüşü de bu şekildedir." demiştir. Aynı isnâdla başka bir yerde daha tahrîc etmiştir. Elbânî (ö. 1420/1999) bu rivâyetler için "sahîh" demiştir.³⁶

²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VI, 69.

²⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 373 vd.

³⁰ Buhârî, "Sıyâm", 41.

³¹ İbn Hacer, *Tağlîku't-ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1405, III, 190.

³² İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 164.

³³ İbn Hacer, *Tağlîk*, III, 190.

³⁴ Muslim, "Sıyâm", 153.

³⁵ Ebû Dâvûd, "Sıyâm", 41.

³⁶ Ebû Dâvûd, "Eymân", 26.

5-Nesâî-Ali b. Osmân ve İsmâîl b. Ya'kûb-Muhammed b. Mûsâ-Babasından-Amr b. el-Hâris-Ubeydullah b. Ca'fer-Muhammed b. Ca'fer-Urve-Hz. Âişe: "Hz. Peygamber (s.a.s.) dedi ki: "Bir kişi oruç borcu ile ölürse velisi onun yerine tutar."³⁷

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere 1. vecihin uzun süre ferd kalması rivâyetin 2. tarîkinin araştırılmasını gerektirmiş ve şu hadîs tespit edilmiştir:

1-İbn Râhûye-Abdullah b. Vâkîd-Hayve b. Şureyh-Sâlim b. Gaylân-Urve b. Zubeyr-Hz. Âişe: "Hz. Peygamber (s.a.s.) dedi ki: "Kim bir nezir orucu borcu olduğu halde vefat ederse yerine velisi tutsun."

Rivâyetin akabinde "İshâk: "Sünnet olan budur." dedi." ziyâdesi vardır.³⁸

Senedde 2 problem vardır. 1'cisi İbn Hanbel rivâyetinde de görüleceği üzere Sâlim ile Urve arasındaki Yezîd isimli bir râvî düşmüştür. 2'cisi ise Abdullah b. Vâkîd el-Harrânî (ö. 207/822) "metrûk" olarak tavsif edilmiştir.³⁹ Dolayısıyla rivâyet son derece zayıftır.

2-İbn Hanbel-Hârûn-İbn Vehb-Hayve-Sâlim-Yezîd-Urve b. ez-Zubeyr-Hz. Âişe: "Hz. Peygamber (s.a.s.) dedi ki: "Herhangi bir kişi oruç borcu ile ölürse yerine velisi tutsun."⁴⁰

Bu rivâyetin senedindeki Hayve demiştir ki: "Bana Sâlim haber verdi ki o bu hadîsi Yezid'e (ö. 130/747) arz etmiş Yezid de bu hadîsi tanımıştır."

قال حيوة أخبرني سالم انه عرض هذا الحديث على يزيد فعرفه ان عروة بن الزبير قال أخبرتني عائشة

Şuayb el-Arnâvut (ö. 1438/2016) bu hadîse "sahîh" demiştir.

Seneddeki İbn Vehb meşhûr Mısırlı âlim Abdullah b. Vehb'dir. Hadîsi aldığı Hayve (ö. 158/775) fakîhtir, sikadır ve Mısırlıdır. Hadîsi arz eden Sâlim b. Gaylân yine Mısırlıdır (ö.151/768). Âlimler genellikle onu sadûk diye tavsif etmişlerdir.⁴¹ Sâlim'in hadîsi kendisine arz ettiği Yezîd b. Rûman (ö. 130/730) ise sika bir râvîdir. Zubeyr ailesinin mevlâsı olup Medinelidir.⁴²

Hadîsi arz eden Sâlim'in vefat tarihi 151 ve arz edilen Yezîd b. Rûman'ın 130 olduğuna göre muhtemelen bu rivâyetin farklı bir tarîkinin olup olmadığı o dönemlerde sorgulanmıştır. Ancak bu bilgiye Ahmed b. Hanbel hariç kimse yer vermemiştir.

İbn Hanbel'in verdiği bu rivâyet hâric sahîh olarak bu hadîs beşinci râvîsine kadar tek kanalla gelmiştir. Ayrıca bu hadîs Mısırlı muhaddislerce nakledilmiş ve o kanal ile yayılmıştır. Abdullah b. Vehb el-Kuraşî gibi Mısırlı bir âlimin de onun râvîleri arasında olması bu hadîsin hicrî 2. asrın ortalarından itibaren en azından

³⁷ Nesâî, *es-Sünen*, "Siyâm", 120.

³⁸ İshâk b. İbrâhîm b. Mahled b. Râhûye, *Musnedu İshâk b. Râhûye*, Medine: Mektebetu'l-İmân, 1991, II, 361.

³⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehziib*. Suriye: Dâru'r-Reşid, 1986, I, 328.

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, VI, 69.

⁴¹ İbn Hacer, *Tehziib*, III, 442.

⁴² Mizzî, *Tehziib*, XXXII, 122.

Mısır'da meşhûr olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle o dönemdeki mezhep imâmlarının özellikle de Mısır'da da yaşaması sebebiyle İmâm Şâfiî'nin bu rivâyetten haberdâr olduğu düşüncesindeyiz. Ancak muhtemelen bu rivâyetin uzun süre ferd gelmesi ve mezhep imamlarının gerek usûllerine uymaması ve gerekse de hocalarının bu yönde bir fetvâ vermemeleri gibi sebeplerle itibar etmedikleri düşüncesindeyiz.

1.2. Bureyde b. Husayb Rivâyetleri

Bu sahâbînin, Abdurrezzâk b. Hemmâm, İbn Ebî Şeybe ve İbn Mâce tarafından tahrîc edilen rivâyetinde sadece oruca, İbn Ebî Şeybe, İbn Hanbel, Muslim, Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un naklettikleri hadîsinde ise hem oruca hem de hacca izin verilmiştir. Ayrıca bazı rivâyetlerde bu oruç borcu mutlak, bazılarında bir aylık, bazılarında ise iki aylık olarak zikredilmiştir.

Her ne kadar sahihtir yorumu yapılsa da açıklamalarımızda da görüleceği üzere bu hadis bizce zayıftır. 3. râvîsi Abdullah b. Atâ'ya kadar ferd olarak gelmiş ve onun kanalıyla yayılmıştır. İbn Hanbel ve Muslim'in verdiği şu isnadda ise hata olduğu düşüncesindeyiz: Abdulmelik b. Ebî Suleymân-Abdullah b. Atâ-Suleymân b. Bureyde-Babasından.

Çünkü bu hadîsi Abdullah'tan alan diğer beş râvî Suleymân b. Bureyde şeklinde değil de Abdullah b. Bureyde olarak nakletmişlerdir. İsnâdlarda İbn Bureyde diye verildiği zaman da bu isim kastedilmiştir. Suleyman b. Bureyde Abdullah'ın kardeşidir. Bizce bu hata isnâdın baş tarafındaki Abdulmelik b. Ebî Suleymân'dan kaynaklanmıştır. Nitekim Abdulmelik b. Ebî Suleymân için İbn Hacer "Sadûktur ve evhâm sahibidir." demiştir.⁴³ Ayrıca Muslim'in onun hadisin altıncı sırada nakletmesi de bu kanaatimizi desteklemektedir.

Rivâyetler şu başlıklar altında tasnif edildi.

a) Oruç Borcu Olduğunu Bildiren Rivâyetler

1-Abdurrezzâk-Sevrî-Abdullah b. Atâ-İbn Bureyde-Babasından: "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanına bir kadın geldi ve dedi ki: "Annem oruç borcu var iken vefat etti." Hz. Peygamber (s.a.s.): "Yerine tut." dedi."⁴⁴

2-İbn Mâce-Zuheyr b. Muhammed-Abdurrezzâk-Sevrî-Abdullah b. Atâ-Abdullah b. Bureyde-Babasından: "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanında oturur iken bir kadın Hz. Peygamber'e (s.a.s.) geldi ve dedi ki: "Annem oruç borcu varken vefat etti. Ben tutabilir miyim?" Hz. Peygamber (s.a.s.): "Evet." cevabını verdi."⁴⁵

b) Bir Aylık Oruç Borcu Olduğunu Bildiren Rivâyetler

⁴³ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 363.

⁴⁴ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, IV, 239.

⁴⁵ İbn Mâce, "Sıyâm", 51.

1-İbn Hanbel-İshâk b. Yusuf-Abdumelik b. Ebî Suleyman-Abdullah b. Atâ-Suleymân b. Bureyde-Babasından: “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yanında oturur iken bir kadın geldi ve Hz. Peygamber’e (s.a.s.) dedi ki: “Anneme bir câriye tasadduk ettim. Annem vefat etti. Miras onu bana geri verdi.” Hz. Peygamber (s.a.s.) ise: “*Ecrini aldın. Miras câriyeyi sana geri verdi.*” dedi. Kadın: “Ya Rasûlullah! Annemin bir ay oruç borcu vardı. Onun için tutayım mı?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Annenin yerine tut.*” cevabını verdi. Kadın: “O hiç hac etmedi. Onun yerine ben yapayım mı?” dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Onun yerine hac yap.*” buyurdu.

Şuayb el-Arnaut “Muslim’in şartına göre sahihtir.” demiştir.⁴⁶

2-İbn Hanbel-İbn Numeyr-Abdullah b. Atâ-İbn Bureyde-Babasından: Yukarıdaki rivâyetin aynısı

Şuayb el-Arnaut bunun için de aynı değerlendirmede bulunmuştur.⁴⁷

3-Muslim-Ali b. Hucr-Ali b. Mushir-Abdullah b. Atâ-Abdullah b. Bureyde-Bureyde: “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yanında oturur iken bir kadın geldi ve Hz. Peygamber’e (s.a.s.) dedi ki: “Anneme bir câriye tasadduk ettim. Annem vefat etti.” Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Ecrini aldın. Mirâs da câriyeyi sana geri verdi.*” dedi. Kadın: “Ey Allah’ın Rasûlü! Annemin bir ay oruç borcu vardı. Onun için tutsam olur mu?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Annenin yerine tut.*” cevabını verdi. Kadın: “O hiç hac etmedi. Onun yerine ben yapayım mı?” deyince “*Onun yerine hac yap.*” buyurdu.

4-Muslim-Abd b. Humeyd-Abdurrezzâk-Sevrî-Abdullah b. Atâ-İbn Bureyde-Babasından: Hadisin benzerini nakletti. “Bir ay” dedi.

5-Muslim-İbn Ebî Halef-İshâk b. Yûsuf-Abdumelik b. Ebî Suleymân-Abdullah b. Atâ-Suleymân b. Bureyde-Babasından: Benzeri “Bir ay.”⁴⁸

6-Tirmizî-Ali b. Hucr-Ali b. Mushir-Abdullah b. Atâ-Abdullah b. Bureyde-Babasından: “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yanında oturur iken bir kadın geldi ve Hz. Peygamber’e (s.a.s.) dedi ki: “Anneme bir câriye tasadduk ettim. Annem vefat etti.” Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Ecrini aldın. Miras da câriyeyi sana geri verdi.*” dedi. Kadın: “Ey Allah’ın Rasûlü! Annemin bir ay oruç borcu vardı. Onun için ben tutsam olur mu?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Annenin yerine tut.*” cevabını verdi. Kadın: “O hiç hac yapmadı. Onun yerine ben yapayım mı?” deyince “*Onun yerine hac yap.*” buyurdu.”

Tirmizî: “Bu hadîs, hasen sahihtir. Bureyde hadîsini sadece bu tarîkle biliyoruz. Abdullah b. Atâ Ehli Beyt’in yanında sikadır.” demiştir.⁴⁹

7-Ebû Dâvûd-Ahmed b. Yûnus-Zuheyr-Abdullah b. Atâ-Abdullah b. Bureyde-Babasından: “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yanında oturur iken bir kadın geldi ve Hz. Peygamber’e (s.a.s.) dedi ki: “Anneme bir câriye tasadduk ettim. Annem vefat etti.”

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, V, 349.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, V, 359.

⁴⁸ Muslim, “Siyâm”, 157, 158.

⁴⁹ Tirmizî, “Zekât”, 31.

H. Peygamber (s.a.s.): “*Ecrini aldın. Mirâs da câriyeyi sana geri verdi.*” dedi. Kadın: “Ey Allah’ın Rasûlü! Annemin bir ay oruç borcu vardı. Onun için ben tutsam olur mu?” diye sordu. H. Peygamber (s.a.s.): “*Annenin yerine tut.*” cevabını verdi. Kadın: “O hiç hac etmedi. Onun yerine ben yapayım mı?” deyince “*Onun yerine hac yap.*” dedi.”⁵⁰

Elbânî (ö. 1420/1999) “sahîh” değerlendirmesinde bulunmuştur.

c) İki Aylık Oruç Borcu Olduğunu Bildiren Rivâyetler

1-İbn Ebî Şeybe-İbn Numeyr-Abdullah b. Atâ-İbn Bureyde-Babasından: “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yanında oturur iken bir kadın geldi ve şöyle dedi: “Ey Allah’ın Rasûlü! Annem iki ay oruç borcu varken vefat etti. Onun için tutayım mı?” Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Tut. Onun bir borcu olsaydı kaza etseydin olur muydu?*” diye sorunca Kadın: “Evet.” dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Öyleyse yerine oruç tut.*” dedi.”⁵¹

2-İbn Ebî Şeybe-İbn Numeyr-Abdullah b. Atâ-İbn Bureyde-Babasından: “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yanında oturur iken bir kadın Hz. Peygamber’e (s.a.s.) geldi ve dedi ki: “Annemin iki ay oruç borcu olsa biz yerine tutsak olur mu?” Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Evet.*” cevabını verdi.”⁵²

3-İbn Ebî Şeybe-İbn Numeyr-Abdullah b. Atâ-İbn Bureyde-Babasından: “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yanında oturur iken bir kadın geldi ve şöyle dedi: “Ey Allah’ın Rasûlü! Annem iki ay oruç borcu varken vefat etti. Onun için tutarsam kabul olur mu?” Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Tut.*” dedi. Kadın: “O hiç hac etmedi. Onun için ben yapsam kabul olur mu?” Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Evet.*” dedi.”⁵³

4-Muslim-İbn Ebî Şeybe-Abdullah b. Numeyr-Abdullah b. Atâ-İbn Bureyde-Babasından: İbn Mushir hadîsinin benzerini nakletti. Ancak “İki ay oruç” dedi.

5-Muslim- İshâk b. Mansûr- Abdullah b. Mûsâ-Sufyân: Bu isnâdla.

6-Müslim- İshâk b. Mansûr-Ubeydullah b. Mûsâ- Sufyân: Bu isnâdla dedi ki : “İki ay oruç borcu var.”⁵⁴

Hadisi Hz. Peygamber’den (s.a.s.) nakleden Bureyde b. Husayb (ö. 63/682) Eslem kabilesinden bir sahâbî olup sonraları Merv’e yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.⁵⁵ Bureyde’den alan ise oğlu Abdullah’tır (ö. 115/733). Merv kadılarındandır. Abdullah b. Bureyde’yi bir iki kişi hariç âlimler genellikle sika olarak tavsif etmişlerdir.⁵⁶ Kardeşi Suleymân (ö. 105/723) da Merv kadılarında olup sika sayılmıştır.⁵⁷

⁵⁰ Ebû Dâvûd, “Vasâyâ”, 12.

⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 284.

⁵² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 114.

⁵³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 59, 114.

⁵⁴ Muslim, “Siyâm”, 158.

⁵⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi’s-sahâbe*, Beyrut: Dâru’l- Kutubi’l-İlmiyye, 1415, I, 418.

⁵⁶ Mizzî, *Tehzib*, XIV, 29.

⁵⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 250.

Rivâyetin en zayıf halkası ise hadîsin kendisinden yayıldığı Abdullah b. Atâ et-Tâîfî'dir (ö. ?). Mekke, Medine, Vasit ve Kûfe'ye nisbet edilmiştir. Tâbiînin küçüklerindedir. İbn Maîn (ö. 233/848) "sika", Tirmizî, "Hadîsçilerin yanında sikadır", İbn Hibbân "sika", Nesâî, "zayıf"⁵⁸ ve Zehebî "İnşallah sadûktur" demiştir.⁵⁹ En önemli değerlendirmeyi ise İbn Hacer (ö. 852/1449) yapmıştır: "Sadûktur. Hata eder ve tedlîsde bulunur." İbn Hacer'in eseri *Takrîb*'in üzerinde değerlendirme bağlamında Şuayb el-Arnâvût ve Beşşâr Avâd Ma'rûf, *Tahrîru takrîb* isimli bir kitap yazmışlardır. Burada şu ifadeler mevcuttur: "Sadûk dese ve sussaydı daha iyi olurdu. Buhârî dâhil birçok âlim onu tevsîk etti. Sadece Nesâî cerh etti. Hata ve tedlîsine ise vakıf olamadım."⁶⁰

Bizce bu değerlendirmelerin en önemli noktasının râvînin tedlîste bulunması oluşturmaktadır. Her ne kadar tedlîsine vâkıf olamadım denilse de kaynaklarda onun tedlîs yaptığı, Şu'be'nin (ö. 160/776) onun bu tedlîsini ortaya koyduğu ve bunun meşhûr olduğu hikâye edilmiştir. İbnü'l-İrâkî (ö. 826/1423) bu örneği vermiş ve bu hikâyenin onun müdellis olduğuna delâlet ettiğini söylemiştir.⁶¹

Eğer Abdullah b. Atâ tedlîs yapan biri ise bu hadîs, Hadîs Usûlüne göre zayıftır. Nitekim hadîsi an'ane ile nakletmiştir:

عبدالله بن عطاء عن عبدالله بن بريدة ...

İbn Hacer bu konuda şöyle demektedir: "âdil bir kişinin tedlis yaptığı sâbit olursa sahih olan görüşe göre açıkça işittiğini açıklamadıkça ondan rivâyetin kabul edilmemesidir."⁶² Müslim'in bu hadise eserinde yer vermesi meselesine gelince kanaatimizce ona göre de bu hadis zayıftır. Çünkü en yakın arkadaşlarından biri olan Buhârî, Abdullah b. Atâ'nın müdellis olduğunu nakletmiştir.⁶³ Ancak gerek Hz. Âişe rivâyeti, gerekse İbn Abbâs rivâyetleri onun bu hadise olan itimadını artırmıştır. Yani bu hadîsi tek başına zayıf saymış ama aynı konudaki diğer rivâyetlerin varlığından hareketle bu hadîsin mütebaat yoluyla sahih olabileceği kanaati onda oluşmuştur diyebiliriz.

Bu rivâyetin her ne kadar ilk iki râvîsi Mervli olsa da sonraki râviler hep Kûfelidir. Başta Abdullah b. Atâ olmak üzere yukarıda isimlerini verdiğimiz Sevrî, İbn Numeyr, Zuheyr b. Muhammed, Abdumelik b. Ebî Suleymân ve Ali b. Mushir hepsi Kufelidir. Rivâyetlerin senesinde Sevrî gibi âlimlerin olması ve Abdurrezzâk

⁵⁸ Mizzî, *Tehzib*, XV, 311.

⁵⁹ Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963, II, 461.

⁶⁰ Şuayb el-Arnâvût - Beşşâr Avâd Ma'rûf, *Tahrîru takrîbi't-tehzîb lil hâfiz Ahmed b. Ali b. Hacer el-askalânî*, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1997, II, 240. Şu'be b. el-Haccâc'ın tedlîse dair görüşleriyle ilgili bkz. Köycü, Erdoğan "Şu'be b. el-Haccâc'ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2016. V/8, 3110.

⁶¹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts. V, 166; İbn Adıyy, Ebû Ahmed el-Curcânî. *el-Kâmil fi'd-duafâ'i'r-ricâl*, Beyrut: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1997, V, 277; Ebû Zur'a Ahmed b. Abdurrahîm el-Huseyin b. el-İrâkî. *el-Mudellisin*, Mısır: Daru'l-Vefâ, 1995. I, 63.

⁶² İbn Hacer, *Nuzhetu'n-nazar fi tavdîhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, Riyâd: Matbaatu Sefîr, 1422, I, 104.

⁶³ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, V, 166.

gibi sika âlimlerin direkt onlardan nakilde bulunması bu rivâyetlerin hicrî 2. asırda bilindiğini göstermektedir.

Hicri 2. asırda sadece İmâm Şâfiî bu hadîsi câriye tasadduku versiyonu ile tahrîc etmiştir: “Bana sika biri rivâyet etti. Ya da Mervân b. Muâviye’den işittim. O Abdullah b. Atâ el-Medinî’den, o İbn Bureyde’den o da babasından aktardı: “Bir adam Hz. Peygamber’e (s.a.s.) şöyle dedi: “Anneme bir köle tasaddukta bulundum ama annem vefat etti. (Ne hüküm gerekir?)” Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Sadakan gerçekleşmiştir. Köle de senin mirasıdır.*” dedi. Benzer rivâyetleri başka sahâbîlerden de aktarmıştır.⁶⁴

İmâm Şâfiî’nin rivâyette tedlîsi problem olarak görmesi bu oruç haberini almaması için bir gerekçedir.⁶⁵ Ancak verdiği bu rivâyet de aynı kanaldan gelmiştir. Muhtemelen İmâm Mâlik ve Hanefî İmâmları da bu hadisten haberdârdılar. Ancak Hanefî İmâmları re’ye ters olması ve hadîsin meşhûr bir kanaldan gelmemesi sebebiyle, İmâm Mâlik de Medine ameline uymadığı için itibar etmemişlerdir. Bu konudaki tartışmaların onların eserlerinde yer alması ve bu yaklaşıma cevap verme ihtiyacı içinde olmaları bizi bu kanaate sevketmiştir.

1.3. İbn Abbâs Rivâyetleri

Konuyla alakalı İbn Abbâs’tan gelen rivâyetler gerek içerik, gerekse isnâd itibariyle bazı farklılıklar içermektedir. Bu rivâyetlerin ortak noktası vefat etmiş bir kimsenin oruç borcunun olmasıdır. Ancak tespit ettiğimiz 26 rivâyetin 15 tanesi “Bir aylık oruç borcu vardı.”, 7 tanesi “Nezr orucu vardı.”, 3 tanesi “2 ay peş peşe oruç borcu vardı.” ve bir hadîs de “15 gün oruç borcu vardı.” şeklinde nakledilmiştir. Dolayısıyla bu farklılıklar esas alınarak rivâyetler tasnîf edilecektir.

a) Bir Aylık Oruç Borcu Olduğunu Bildiren Rivâyetler

Bu versiyon üzere gelen rivâyetlerin en önemli râvisi Suleymân b. Mihrân el-A’muş (ö. 148/765) olup, hadîs onun kanalı ile yayılmıştır. Suleymân’dan önceki isimler şöyledir: Muslim el-Batîn-Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs.

Bu hadîsi Â’muş’ten tespit edebildiğimiz kadarıyla 9 muhaddis nakletmiştir. Bunların 5’i bu rivâyeti ferd olarak nakletmişlerdir. Yâni A’muş’ten önceki isimlere eşlik eden bir herhangi râvî yoktur. Bu râvîler sika olup isimleri şöyledir: Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ebû Muâviye, İsa b. Yûnus, İbn Numeyr ve İbnu’l-Kâsım’dır.

4 râvînin naklinde ise bu rivâyetin tâbiîn tabakasından itibaren ferd olmadığı kaydı vardır. Bu isimler Zâide b. Kudâme, Ebû Hâlid el-Ahmer, Abdurrahmân b. Meğrâ ve Mûsâ b. A’yan’dır. Son iki râvînin hadîslerini sadece Nesâî nakletmiştir. Biri zayıftır, diğeri ise pek tanınan bir isim değildir. Bu bilginin naklinde bu durumda öne çıkan iki isim vardır: Zâide b. Kudâme ve Ebû Hâlid el-Ahmer. Ebû Hâlid tartışmalı bir râvî olmakla beraber pek çok muhaddis onun rivâyetine yer vermiştir. Asıl

⁶⁴ Şâfiî, *el-Umm*, IV, 58.

⁶⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, Mısır: Mektebu’l-Halebî, 1940, I, 369.

rivâyetler yani bu hadîsin ferd olmadığı bilgileri ise sahîh olarak sadece Zâide b. Kudâme'den gelmiştir.

Bu râvîler ve senedin üst kısmı ile verdiği ek bilgiler şu şekildedir:

a) Mûsâ b. A'yan (ö. 177/793): Sadece Nesâî onun rivâyetine yer vermiştir:

Nesâî-Amr b. Yahyâ-Ahmed b. Ebî Şuayb- Mûsâ b. A'yan-A'meş-Muslim-Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs:⁶⁶

Rivâyetin akabinde şu bilgi vardır: "Suleymân dedi ki: "Onu, bana Seleme b. Kuheyl ve Hakem de bu şekilde İbn Abbâs'tan naklettiler." Bu ifadeler aslında munkatıdır. Çünkü bu 2 ismin İbn Abbâs'tan direkt nakilleri yoktur.

Mûsâ b. A'yan (ö. 177/793) ve Ahmed b. Ebî Şuayb (ö. 233/847) sikadır. Mûsâ Cezireli ve Mısırlı, Ahmed Harrânlı olarak nisbet edilmiştir. Amr b. Yahyâ (ö. 280/893) ise Humuslu olup sika olarak tavsif edilse de çok tanınan bir kişi değildir. Hoca ve talebelerinin sayısı çok azdır.⁶⁷

b) Nesâî-el-Huseyin b. Mansûr-Abdurrahmân b. Meğrâ: Bu râvinin hadîsini yine sadece Nesâî nakletmiştir.

Abdurrahmân b. Meğra-A'meş-Muslim el-Batîn- Saîd b. Cubeyr- İbn Abbâs:

A'meş-Seleme b. Kuheyl-Mucâhid-İbn Abbâs:

A'meş-Hakem b. Uteybe-Atâ-İbn Abbâs:

Abdurrahmân b. Meğrâ (ö. 193/809) hakkında İbn Hacer (ö. 852/1449): "Saduktur. Aslen Kûfeli olup Rey'e yerleşmiştir. A'meş'ten rivâyetleri eleştirilmiştir." demiştir.⁶⁸ Nesâî'nin hadîsi aldığı Huseyin b. Mansûr (ö. 238/852) sikadır.

c) Ebû Hâlid el-Ahmer: Başta Buhârî olmak üzere birçok muhaddis onun rivâyetlerine yer vermiştir. Senedler şu şekildedir:

Ebû Halid el-Ahmer-A'meş-Seleme b. Kuheyl ve Hakem b. Uteybe ve Muslim el-Batîn-Saîd b. Cubeyr ve Mucâhid ve Ata-İbn Abbâs:..."

Örneklerde de görüleceği üzere birçok muhaddis takviye amaçlı onun rivâyetini tahrîc etmiştir. Tirmizî, Buhârî'den şu bilgileri aktardıktan sonra bu naklin ferd olduğuna dikkat çekmiştir: "Buhârî dedi ki: "Ebû Hâlid, bu hadîsi Ameş'ten güzelce nakletti. Ebû Hâlid dışında da bu hadîsi benzer bir şekilde Ameş'ten nakledenler var." Tirmizî: Ebû Muâviye ve diğerleri de bu hadîsi A'meş'ten nakletti. Yalnız onlar hadîste Seleme b. Kuheyl'i zikretmediler ve Atâ'dan Mucâhid'den de demediler."

⁶⁶ Nesâî, *es-Sünen*, "Sıyâm", 119.

⁶⁷ Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 293.

⁶⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 350.

Ebû Halid Süleymân b. Hayyân el-Ahmer (ö. 189/805) Kûfelidir. İmâmların bazısı “sika” bazısı “sadûk” bazısı da “Hüccet değildir.” demişlerdir.⁶⁹ İbn Hacer: “Sadûktur bazen hata eder.” demiştir.⁷⁰

Biz de bu râvinin bu senedi hatalı naklettiği kanaatindeyiz. Aşağıdaki hadîslerde de görüleceği üzere hatalı, güvenilir râvîler grubuna muhâlif nakledilen metinlerde hep onun ismi karşımıza çıkmaktadır. Bu râviyi kıymetli kılan ise Zâide b. Kudâme rivâyetine mutebaat amaçlı olarak verilebilecek neredeyse tek râvî olmasıdır. Aksi halde Zâide bu bilginin naklinde yukarıda verdiğimiz 5 râvîye karşı tek kalacaktır.

d) Zâide b. Kudâme (ö. 161/777): Buhârî dâhil birçok muhaddis onun senedde verdiği bu ek bilgilerden dolayı onun hadîsine öncelik vermişlerdir:

Zâide-Suleymân el-A'meş-Muslim-Saîd-İbn Abbâs: “...”

Suleyman (el-A'meş), şöyle dedi: “Biz hepimiz Müslim (ö. ?) bu hadîsi naklederken oturuyorduk. Hakem (ö. 113/731) ve Seleme (ö. 121/739) dediler ki: “Biz bu hadîsi Mucâhid'in (ö. 102/720) de İbn Abbâs'tan naklettiğini işittik.”⁷¹ Hakem ve Seleme, sikadılar.

Verdiğimiz bütün bu bilgilerin anlamı şudur. Şayet Zâide'nin verdiği bu ziyâde bilgiler olmasaydı hadîsi nakleden 9 muhaddisin de rivâyeti zayıf olacaktı. Nitekim hadîsin senedi şu şekildedir:

الأعمش عن مسلم البطين ...

Hadisin en önemli râvîsi A'meş hakkında İbn Hacer: “Sika, hafız ama tedlîs yapardı.” demiştir.⁷² Rivâyetleri “عن” lafzı ile nakletmiştir. Ancak Zâide'nin “A'meş: Muslim bu hadîsi naklederken ...” ifadesi hadîsi Muslim'den işittiğini göstermektedir. Yani Zâide'nin naklettiği bu ek bilgi bütün râvîlerin hadîslerinin sahîh olmasına sebep teşkil etmektedir.

Rivâyetin dikkat çeken bir başka hususu ise hadîsin daha çok Kûfe bölgesinde biliniyor olmasıdır. Nitekim râvîlerin nisbeleri bunu göstermektedir. Rivâyetin ilk ismi Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) ömrünün büyük bir kısmını Mekke'de geçirmiştir. Son yıllarında Tâif'e gitmiş ve orada vefat etmiştir. 2. isim Saîd b. Cubeyr (ö. 94/713) 3. isim Muslim el-Batîn (ö. ?) ve 4. râvî Suleymân el-A'meş hepsi Kûfî olarak nisbet edilmiştir.

Ek bilgiyi aktaran Zâide (ö. 161/777) Kûfelidir. Bu ek bilgide A'meş'in kendilerini şahit olarak gösterdiği Hakem (ö. 113/731) ve Seleme (ö. 122/739) yine Kûfelidirler. Zâide'ye mutebaat amaçlı verilen Ebû Hâlid de Kûfelidir. A'meş'ten nakilde bulunan Ebû Muâviye, İsa b. Yûnus gibi birçok isim yine Kûfidirler.

⁶⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XI, 394.

⁷⁰ Şuayb el-Arnâvût - Beşşâr Avvâd Ma'rûf, *Tahrîr*, II, 65.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 258.

⁷² İbn Hacer, *Takrîb*, I, 254.

Bu rivâyeti bir aylık oruç borcu varyantı ile nakledenler İbn Hanbel, Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'dir.

1-İbn Hanbel-Muâviye (ö. 214/829)-Zâide-Suleymân el-A'meş-Muslim-Saîd-İbn Abbâs: "Bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.s.) geldi ve dedi ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Annem bir aylık oruç borcu varken vefat etti. Onun için kaza edeyim mi?" Hz. Peygamber (s.a.s.): "*Bir borcu olsaydı kaza eder miydin?*" diye sordu. Adam: "Evet" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.): "*Allah borcu kaza edilmeye daha fazla hak sahibidir.*" buyurdu.

Suleymân (el-A'meş) dedi ki: "Biz hepimiz Muslim bu hadîsi naklederken oturuyorduk. Hakem ve Seleme: "Biz bu hadîsi Mucâhid'in de İbn Abbâs'tan naklettiğini işittik." dediler."⁷³

Şuayb el-Arnaut: "Şeyhayn'ın şartlarına göre sahihtir." demiştir.

2-İbn Hanbel-Ebû Muâviye (ö. 194/809)-Suleymân el-A'meş-Muslim-Saîd-İbn Abbâs: "Bir kadın, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) geldi ve dedi ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Annem bir aylık oruç borcu varken vefat etti. Onun için kaza edeyim mi?" Hz. Peygamber (s.a.s.): "*Bir borcu olsaydı kaza eder miydin?*" diye sordu. Kadın: "Evet" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.): "*Allah borcu kaza edilmeye daha fazla hak sahibidir.*" buyurdu."⁷⁴

Şuayb el-Arnaut: "Şeyhayn'ın şartlarına göre sahihtir." demiştir. Rivâyete dikkat edilirse Zâide'nin verdiği ek bilginin bu tarihte olmadığı görülmektedir.

3-İbn Hanbel-İbn Numeyr-Ameş- Muslim el-Batîn-Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs: "Bir kadın Hz. Peygamber'e (s.a.s.) geldi ve dedi ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Annem bir aylık oruç borcu varken vefat etti. Onun için kaza edeyim mi?" Hz. Peygamber (s.a.s.): "*Bir borcu olsaydı kaza eder miydin?*" diye sordu. Kadın: "Evet" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.): "*Allah borcu kaza edilmeye daha fazla hak sahibidir.*" buyurdu."⁷⁵

Şuayb el-Arnaut yine "Şeyhayn'ın şartlarına göre sahihtir." demiştir. Zâide'nin verdiği ek bilgi bu tarihte de bulunmamaktadır. Ayrıca bu hadîs *Musned*'in bazı baskılarında bir aylık Ramazan orucu şeklinde geçer. Şuayb el-Arnaut bunun müstensih hatası olduğunu söylemiştir.⁷⁶

4-Buhârî-Muhammed b. Abdurrahîm (ö. 255/869)-Muâviye b. Amr-Zâide-A'meş-Muslim el-Batîn- Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs: "Bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.s.) geldi ve dedi ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Annem bir aylık oruç borcu varken vefat etti. Onun için kaza edeyim mi?" Hz. Peygamber (s.a.s.): "*Evet et. Allah'ın borcu kaza edilmeye en fazla hak sahibi olandır.*" dedi.

⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 258.

⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 224.

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 362.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, Beyrut: Muessestu'r-Risâle, 2001, 5: 394.

Suleymân (el-A'meş) dedi ki: "Biz hepimiz Muslim bu hadîsi naklederken oturuyorduk. Hakem ve Seleme: "Biz bu hadîsi Mucâhid'in de İbn Abbâs'tan naklettiğini işittik." dediler."⁷⁷

5-Buhârî-Ebû Halid'den (ö. 189/805) nakledildiğine göre: "Ameş-Hakem ve Muslim el-Batîn ve Seleme b. Kuheyl-Saîd b. Cubeyr ve Atâ (ö. 114/732) ve Mucâhid-İbn Abbâs: "Bir kadın, Rasûlullah'a dedi ki: "Kız kardeşim vefat etti."

Buhârî, bu rivâyeti muallak olarak vermiştir. İbn Hacer der ki: "Muslim metnini vermeden onu mevsûl olarak nakletmiştir. Nesâî ise onu Abdurrahmân b. Meğra tarîki ile bu şekilde tahrîc etti. O, bunu takviye eder."⁷⁸

Buhârî Ebû Hâlid rivâyetini, Zâide hadîsini takviye amaçlı olarak nakletmiştir.

6-Buhârî-Yahyâ (b. Saîd el-Kattân) (ö. 198/813) ve Ebû Muaviye (ö. 194/809) dedi ki: "A'meş-Muslim-Saîd-İbn Abbâs: "Bir kadın Rasûlullah'a (s.a.s.) dedi ki: "Annem vefat etti."⁷⁹

Buhârî'nin muallak olarak naklettiği bu rivâyeti Ebû Dâvûd, muttasıl olarak vermiştir.⁸⁰ Seneddeki Yahyâ meşhûr hadîs imâmı Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dır.

7-Muslim-İshâk b. İbrâhîm-İsa b. Yûnus-A'meş-Muslim el-Batîn-Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs: "Bir kadın, Rasûlullah'a (s.a.s.) geldi ve dedi ki: "Annem bir aylık oruç borcu varken vefat etti." Hz. Peygamber (s.a.s.): "Onun bir borcu olsaydı kaza eder miydin." diye sordu. Kadın: "Evet" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.): "Allah borcu kaza edilmeye daha fazla hak sahibidir."⁸¹

Senedle ilgili verilen ek bilgi bu tarîkte de yoktur.

8-Muslim-Ahmed b. Ömer-Huseyin b. Ali-Zâide-Suleymân-Muslim el-Batîn-Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs: "Bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.s.) geldi ve dedi ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Annem bir aylık oruç borcu varken vefat etti. Onun için tutayım mı?" Hz. Peygamber (s.a.s.): "Annenin bir borcu olsa onu öder miydin?" diye sordu. Adam: "Evet." dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.): "Allah borcu kaza edilmeye daha fazla hak sahibidir." buyurdu.

Suleymân (el-A'meş) dedi ki: "Biz hepimiz Muslim bu hadîsi naklederken oturuyorduk. Hakem ve Seleme: " Biz bu hadîsi Mucâhid'in de İbn Abbâs'tan naklettiğini işittik." dediler."⁸²

⁷⁷ Buhârî, "Siyâm", 41.

⁷⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî fi şerhi'l- Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379, IV, 195.

⁷⁹ Buhârî, "Siyâm", 41.

⁸⁰ Ebû Dâvûd, "Eymân", 26.

⁸¹ Muslim, "Siyâm", 154.

⁸² Muslim, "Siyâm", 155.

9-Muslim-Ebû Saîd el-Eşec-Ebû Halid el-Ahmer-A'meş-Seleme b. Kuheyl ve Hakem Uteybe ve Muslim el-Batîn-Saîd b. Cubeyr ve Mucâhid ve Ata-İbn Abbâs-Hz Peygamber: Bu hadîsi naklettiler.

Seneddeki ek bilgi bu tarîkte Ebû Hâlid el-Ahmer kanalı ile aktarılmıştır.

10-Ebû Dâvûd-Musedded-Yahyâ (b. Saîd)-A'meş-Muslim el-Batîn-Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs:

11-Ebû Dâvûd-Muhammed b. el-Alâ-Ebû Muâviye-A'meş-Muslim el-Batîn-Saîd b. Cubeyr- İbn Abbâs: "Bir kadın...."⁸³ Yukarıda verdiğimiz metinlerin aynısıdır.

Elbânî, "Senedi sahîhtir." demiştir. A'meş'ten hadîsi nakleden iki râvînin rivâyetinde yine ek bilgi yoktur.

12-Nesâî-Kuteybe b. Saîd-İbnu'l-Kâsım-A'meş-Muslim el-Batîn-Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs: "Bir adam..." Yukarıda verdiğimiz metinlerin aynısıdır. İsnâdı sahîhtir ve ek bilgi yoktur.

13-Nesâî-el-Kâsım b. Zekeriyâ-Huseyin b. Ali-Zâide-Suleymân el-A'meş-Muslim-Saîd-İbn Abbâs: "Bir adam..." Yukarıdaki İbn Hanbel metninin aynısıdır. Senedde, Zâide b. Kudâme ve senedle ilgili verilen ek bilgi mevcuttur.

14-Nesâî-el-Huseyin b. Mansûr-Abdurahmân b. Meğra-A'meş-Muslim el-Batîn- Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs:

Seleme b. Kuheyl-Mucâhid-İbn Abbâs:

Hakem b. Uteybe-Atâ-İbn Abbâs:

"Bir kadın..." Yukarıdaki verdiğimiz metinlerin aynısıdır. Senedde Abdurrahmân b. Meğrâ vardır ve senedle ilgili verilen ek bilgi mevcuttur.

15-Nesâî-Amr b. Yahyâ-Ahmed b. Ebî Şuayb-Mûsâ b. A'yan-Ameş-Müslim-Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs: "Bir adam..."⁸⁴ Senedde 'A'meş'ten nakilde bulunan Mûsâ b. A'yan'dır. Senedle ilgili verilen ek bilgilerin bir kısmı mevcuttur.

Bu son iki rivâyet ve değerlendirmeleri yukarıda verildiğinden burada tekrar verilmedi.

b) Nezr Orucu Borcu Olduğunu Bildiren Rivâyetler

İbn Hanbel, Ebû Dâvûd, Buhârî, Muslim ve Nesâî'nin tahrîc ettikleri bir rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) vefat etmiş kişinin tutmadığı nezr orucunun tutulmasına izin vermiştir. Bu rivâyetler sened ve metin bakımından aralarında bazı benzerlikler arz ettiklerinden 3 grup altında toplandı.

a) Birinci grup rivâyetler şunlardır:

⁸³ Ebû Dâvûd, "Eymân", 26.

⁸⁴ Nesâî, *es-Sunen*, "Sıyâm", 119.

1-İbn Hanbel-Muhammed b. Ca'fer-Şu'be-Suleymân-Muslim el-Batîn-Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs: "Bir kadın gemiye bindi ve bir aylık oruç nezretti. Ama ölünceye kadar tutmadı. Kız kardeşi Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelerek bu durumu anlattı. Hz. Peygamber (s.a.s.) yerine tutmasını emretti."⁸⁵

Şuayb el-Arnaut, "sahîh" demiştir.

2-Nesâî-Bişr b. Hâlid-Muhammed b. Ca'fer-Şu'be-Suleymân-Muslim el-Batîn-Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs: Bir kadın..."⁸⁶ İbn Hanbel'in verdiği metnin aynısıdır.

Elbânî, "sahîh" demiştir.

İsnâddaki Muhammed b. Ca'fer (ö. 193/809) için "Özellikle Şu'be'den naklinde güvenilirdir." denilmiştir. İbn Hacer ise "Sika, sahîhu'l-kitaptır. Ancak gaflet sahibidir." demiştir.⁸⁷ Yani seneddeki râvîler sikadır. Ancak bu rivâyetin senedi şu şekildedir:

محمد بن جعفر ثنا شعبة قال سمعت سليمان يحدث عن مسلم البطين ...

A'meş rivâyeti, "عن" siğası ile nakletmiş olup zayıftır. Bir başka husus ise bu rivâyeti aynı senedle nakleden yukarıda verdiğimiz 9 râvîden hiçbirisinin bu metnin nakletmemesidir. Sadece Muhammed b. Ca'fer-Şu'be tarîki ile bu şekilde nakledilmiştir. İsnâddaki İlk 3 ismin Kûfeli olduğuna değinilmiştir. Şu'be ve Muhammed b. Ca'fer ise Basralıdırlar.

b) İkinci grup ise şu şekildedir:

1-İbn Hanbel-Huşeym-Ebû Bişr-Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs: "Bir kadın gemiye bindi ve kurtulursa bir aylık oruç tutmayı nezretti. Yüce Allah, onu kurtardı. Ama ölünceye kadar tutmadı. Akrabaları bu olayı Hz. Peygamber'e (s.a.s.) anlattı. "Yerine tutun." buyurdu."⁸⁸

Şuayb el-Arnaut "Sahîhtir. Ricâli Şeyhayn'ındır." demiştir.

2-Ebû Dâvûd-Amr b. Avn-Huşeym-Ebû Bişr-Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs: "Bir kadın gemiye bindi ve kurtulursa bir aylık oruç nezretti. Yüce Allah, onu kurtardı. Ama ölünceye kadar tutmadı. Kızı veya kız kardeşi Hz. Peygamber'e (s.a.s.) geldi. Hz. Peygamber (s.a.s.), onun yerine tutmasını emretti."⁸⁹

Elbânî "sahîh" demiştir. Huşeym b. Beşîr (ö. 183/799) sika bir muhaddistir ama çok tedlîs yapmasıyla tanınmıştır.⁹⁰ Nitekim hadîsin isnâdı şu şekildedir:

هشيم عن أبي بشر عن ...

Rivâyeti عن siğası ile nakletmiştir ve zayıftır.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 338.

⁸⁶ Nesâî, "Eymân", 34.

⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 472.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, I, 216.

⁸⁹ Ebû Dâvûd, "Eymân", 25.

⁹⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 53 vd.

Seneddeki isimlerden Ebû Bişr (ö 123/741) ve Huşeym, Basra ve Vasıtlı olarak tanıtılmıştır. Ebû Dâvûd'un nakilde bulunduğu Amr b. Avn da bu iki beldeye nispet edilmiştir.

Aslında bu rivâyetin yaygın olan versiyonu şudur:

Buhârî-Mûsâ b. İsmâîl-Ebû Avâne-Ebû Bişr-Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs: "Cuheyneli bir kadın, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) şöyle dedi: "Annem hac adağında bulundu. Ama adağını gerçekleştirmeden vefat etti. Ben onun yerine hac yapsam olur mu?" Hz. Peygamber (s.a.s.): "Evet. Şayet annenin bir borcu olsa sen öder miydin? Allah için de ödeyin. Çünkü borcun vefasına en layık olan Yüce Allah'tır." dedi."⁹¹

c) Üçüncü grup ise şu şekildedir:

1-Buhârî-Ubeydullah (b. Amr) (ö. 180/796) dedi ki-Zeyd b. Ebî Uneyse-Hakem-Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs: "Bir kadın Rasûlullah'a şöyle dedi: Annem üzerinde nezr orucu olduğu halde vefat etti."⁹²

Görüldüğü üzere Buhârî, hadîsi muallak olarak vermiştir. İbn Hacer, "Muslim onu mevsul bir şekilde nakletti." demiştir.⁹³ Rivâyetin sadece bu kısmını vermesi ise onun nezr olduğuna atıfta bulunmak içindir.

2-Muslim-İshâk b. Mansûr ve İbn Ebî Halef ve Abd b. Humeyd-Zekeriyâ b. Adıyy-Ubeydullah b. Amr- Zeyd b. Ebî Uneyse-el-Hakem b. Uteybe-Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs: "Bir kadın Rasûlullah'a (s.a.s.) geldi ve dedi ki: "Annem tutmadığı bir nezr orucu ile vefat etti. Ben onun yerine tutayım mı?" Hz. Peygamber (s.a.s.): "Onun bir borcu olsaydı kaza eder miydin?" diye sordu. Kadın: "Evet." dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.): "Annenin yerine oruç tut." buyurdu.⁹⁴

3-Nesâî-el-Kâsım b. Zekeriyâ-Zekeriyâ b. Adıyy-Ubeydullah-Zeyd-el-Hakem-Saîd b. Cubeyr-İbn Abbâs: "Bir kadın..."⁹⁵ Muslim'in naklettiği metnin aynısıdır.

İsnâdlardaki isimlerden Zekeriyâ b. Adıyy (ö. 211/826) sikadır. Ubeydullah b. Amr (ö. 180/796) için İbn Hacer, "Sika ve fakîhtir. Bazen yanılır." demiştir.⁹⁶ Zeyd b. Ebî Uneyse içinse "Sikadır. Bazı ferd rivâyetleri vardır."⁹⁷ Hakem b. Uteybe (ö. 113/731) için de "Sikadır, sebtir, fakîhtir. Ancak bazen tedlis yapar" demiştir.⁹⁸ Bu rivâyet de yine "عن" lafzı ile nakledilmiştir:

... زيد بن أبي أنيسة حدثنا الحكم بن عتيبة عن سعيد بن جبير ...

⁹¹ Buhârî, "İhsar", 33; "İ'tisâm", 12.

⁹² Buhârî, "Sıyâm", 41.

⁹³ İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* IV, 196.

⁹⁴ Muslim, "Sıyâm", 456.

⁹⁵ Nesâî, *es-Sunen*, "Sıyâm", 119.

⁹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 373.

⁹⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 222.

⁹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 175.

İlk üç râvî Kûfelidir. Zeyd b. Ebî Uneyse, Cezîre'ye Ruha'ya ve Kûfe'ye nisbet edilmiştir. Ubeydullah b. Amr da Cezîre, Rakka ve Kûfe'ye nisbet edilmiştir. Zekeriyâ b. Adiyy ise Rakka, Kûfe ve Mısır'a nisbet edilmiştir.

c) İki Ay Peşpeşe Oruç Borcu Olduğunu Bildiren Rivâyetler

Vefat eden kişinin üzerinde iki ay oruç borcu olduğu şeklindeki rivâyetleri İbn Mâce, Tirmizî ve Nesâî tahrîc etmişlerdir. Bu rivâyetler de A'meş tarîki ile gelmiştir. A'meş'ten ise Abdullah b. Saîd-Ebû Hâlid el-Ahmer tarîki ile nakledilmiştir. Bu rivâyetin diğer hadîslerin aksine aynı kanaldan iki ay peş peşe şeklinde nakli hatalı nakledildiğini göstermektedir. Seneddeki Abdullah b. Saîd (ö. 257/871) Kûfeli bir râvî olup âlimlerce genelde sika ve sadûk olarak nitelendirilmiştir.⁹⁹ Ebû Hâlid ile ilgili değerlendirmelere daha önce yer vermiştik.

1-İbn Mâce-Abdullah b. Saîd-Ebû Hâlid el-Ahmer-A'meş-Muslim el-Batîn ve Hakem ve Seleme b. Kuheyl-Saîd b. Cubeyr ve Atâ ve Mucâhid-İbn Abbâs: "Bir kadın Rasûlullah'a geldi ve dedi ki: "Kız kardeşim üzerinde 2 aylık peş peşe oruç borcu varken vefat etti." Hz. Peygamber (s.a.s.): "Kız kardeşinin bir borcu olsaydı öder miydin?" diye sordu. Kadın: "Evet." dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurdu ki: "Allah'ın hakkı daha öndedir."¹⁰⁰

Rivâyet'in senedine dikkat edilirse ek bilginin mevcut olduğu görülecektir.

2-Tirmizi-Ebû Saîd el-Eşec-Ebû Halid el-Ahmer-A'meş-Seleme b. Kuheyl ve Hakem Uteybe ve Muslim el-Batîn-Saîd b. Cubeyr ve Mucâhid ve Atâ-İbn Abbâs- Hz. Peygamber: "Bir kadın..." Aynı metin.

Tirmizî der ki: "Bu bâbda Hz. Âişe, Bureyde ve İbn Ömer'den de nakiller var." Onun bu râvî ve bu ziyade bilgi ile ilgili değerlendirmeleri daha önce verildi. Tirmizî bu rivâyeti "Vefat edenin yerine oruç tutma rivâyetleri" bâbında vermiştir. Bu bâbda başka bir hadîs de nakletmemiştir.¹⁰¹

3- Nesâî-Abdullah b. Saîd- Ebû Hâlid- Ameş- Seleme ve el-Hakem- ve Muslim-Saîd b. Cubeyr ve Ata ve Mucâhid-İbn Abbâs: "Bir kadın..." Metin aynıdır.¹⁰²

d) On Beş Günlük Oruç Borcu Olduğunu Bildiren Rivâyetler

Bu versiyon üzere sadece Buhârî nakletmiştir.

1-Buhârî-Ebû Hariz (ö. ?) dedi ki-İkrime-İbn Abbâs: "Bir kadın Rasûlullah'a (s.a.s.) dedi ki: "Annem üzerinde on beş günlük orucu olduğu halde vefat etti."¹⁰³

Buhârî, rivâyeti hem muallak olarak hem de metnin sadece bu kısmı ile vermiştir. İbn Hacer, "İbn Huzeyme onu mevsûl nakletti." der.¹⁰⁴ Elbânî (ö.

⁹⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XV, 27.

¹⁰⁰ İbn Mâce, "Siyâm", 51.

¹⁰¹ Tirmizi, "Savm", 22.

¹⁰² Nesâî, *es-Sunen*, "Siyâm", 119.

¹⁰³ Buhârî, "Siyâm", 41.

1420/1999) “Bu hadîs zayıftır. İsnâdındaki Ebû Hariz “Sadûktur. Hata etmektedir.” demiştir.¹⁰⁵ Ebû Hariz Abdullah b. Suleyman, Sicistân kadılarındandır. Kûfe ve Basra’ya nisbet edilmiştir. Zehebî (748/1348) “Sikalığında ihtilâf edilmiştir.” demiştir.¹⁰⁶

Bu rîvâyetlerin bir ve iki aylık versiyonları Kûfeli muhaddisler tarafından nakledilmiştir. Nezr orucu yine ağırlık Kûfeli olmak üzere, Kûfeli ve Basralı muhaddisler tarafından nakledilmiştir. 15 günlük oruç da yine Kûfe ve Basra’ya nisbet edilmiş bir muhaddis tarafından nakledilmiştir.

“On beş günlük” ve “iki aylık” rivâyetler zayıftır. “Nezr” rivâyetleri mudellis râvîler tarafından “عن” siğası ile nakledilmiştir. “Bir aylık oruç” rivâyetleri -sika olarak nitelenen bir râvînin naklettiği hariç- yine tedlîs sorunu içermektedir.

1.4. Câbir b. Abdillâh Rivâyetleri

Konuyla alakalı tespit edebildiğimiz iki rivâyetten birini 2. asırda İbn Vehb diğerini ise 3’te İbn Mâce tahrîc etmiştir. İki hadîs de değerlendirmelerimize göre zayıftır.

1-İbn Vehb-İbn Lehîa-Amr b. Dînâr-Câbir b. Abdillâh: “Bir adam: “Ya Rasûllah! Annem vefat etti. Üzerinde oruç borcu var. Ben onun yerine tutayım mı?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s.): “Evet.” dedi.”¹⁰⁷

2-İbn Mâce-Muhammed b. Yahyâ-Yahyâ b. Bukeyr-İbn Lehîa-Amr b. Dînâr-Câbir b. Abdillâh: “Bir kadın Rasûlullah’a (s.a.s.) geldi ve şöyle dedi: “Annem nezr orucu olduğu halde öldü.” Hz. Peygamber (s.a.s.) dedi ki: “Yerine velisi tutsun.”¹⁰⁸

Elbânî “sahîh” demiştir.

Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697) Medine’de, Amr b. Dînâr (ö. 126/744) ise Mekke’de yaşamıştır. Abdullah b. Lehîa’nın (ö. 174/790) zayıf olduğunu daha önce aktarıldı. Zehebî, İbn Lehîa için “Mısır kadısıdır ve zayıftır.” demiştir.¹⁰⁹ Bu muhaddis, Mısırlıdır. Kaynaklarda Yahyâ b. Bukeyr (ö. 231/845) için Mısırlı ve Şamlıdır denilmiştir ve sika olarak tavsif edilmiştir. İbn Mâce’nin rivâyeti aldığı Muhammed b. Yahyâ ez-Zuhlî (ö. 258/872) ise meşhûr bir muhaddis olup Nisâbürlüdür.

İbn Vehb yine Mısırlı olup daha önce hakkında bilgi verildi.

¹⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, IV, 197.

¹⁰⁵ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sulemî, *Sahîh*, Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1970. III, 271.

¹⁰⁶ Zehebî, *el-Muğnî fi’l-duafâ*, y.y., ts., I, 335.

¹⁰⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Muslim el-Mısırî, *el-Câmi’*, Mısır: Dâru’l-Vefâ, 2005, I, 175.

¹⁰⁸ İbn Mâce, “Keffâret”, 19.

¹⁰⁹ Zehebî, *el-Muğnî*, I, 352.

1.5. İbn Ömer Rivâyetleri

İbn Ömer'den konuyla alakalı gelen bir rivâyeti 3. asırda Tirmizî ve İbn Mâce tahrîc etmiştir. İkisi de zayıftır.

1-Tirmizî-Kuteybe-Abser b. el-Kâsım-Eş'as-Muhammed-Nâfi-İbn Ömer-Hz.Peygamber (s.a.s.): *"Kim bir oruç borcu ile ölürse yerine her gün için bir miskine yemek verilir."*

Tirmizî, hadîsin akabinde şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "İbn Ömer hadîsini bu tarîk hariç merfû olarak bilmiyoruz. İbn Ömer'den sahîh olarak nakledilen rivâyet mevkûftur. İlim ehli bu konuda ihtilâf ettiler. Bazısı dedi ki: "Ölünün yerine tutulur." Ahmed ve İshâk: "Nezr ise yerine tutulur. Ramazân orucunun kazası ise yemek yedirilir." dediler. Mâlik, Sufyân ve Şâfiî ise "Kimse kimse için tutamaz." dediler."

Elbani (ö. 1420/1999) bu hadîse "zayıf" demiştir.¹¹⁰

Hadisin râvîsi İbn Ömer (ö. 73/693) Mekke ve Medine'de yaşamıştır. Sonraki isim Nâfi (ö. 117/735) Medinelidir. Üçüncü isim Muhammed b. Abdirrahmân b. Ebî Leylâ (ö. 148/765) için İbn Hacer: "Sadûk, hâfızası çok kötüdür." değerlendirmesinde bulunmuştur.¹¹¹ Bu râvî, Kûfe kadılarından. İbn Hacer sonraki isim Eş'as içinse "Eş'as b. Sevvâr el-Kindî, Ehvâz kadılarından ve zayıftır (ö. 136/753)." demiştir.¹¹² Bu isim de Kûfelidir. Sonraki isim Abser (ö. 178/794) de Kûfelidir. Tirmizî'nin hadîsi aldığı Kuteybe ise (ö. 240/854) Belhlidir.

2-İbn Mâce-Muhammed b. Yahyâ-Kuteybe-Abser-Eş'as-Muhammed b. Sirîn-Nâfi-İbn Ömer: "Hz. Peygamber (s.a.s.) dedi ki: *"Kim bir ay oruç borcu ile ölürse yerine her gün için bir miskine yemek verilir."*¹¹³

İbn Mâce'nin rivâyeti aldığı Muhammed b. Yahyâ ez-Zuhlî (ö. 258/872) Nisâbürlüdür. Daha önce hakkında bilgi verildi.

Sonuç

Vefat eden kişinin yerine oruç tutulmasına izin veren rivâyetler, dört sahâbîden gelmiştir. Hz. Âişe hadislerinde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Yani metne göre vefat eden kişinin tutmadığı herhangi bir orucunu velisinin tutması mümkündür. İbn Râhûye, İbn Hanbel, Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî bu hadisi tahrîc etmişlerdir. İbn Hanbel'in verdiği bir tarîk hariç bu rivâyet sahîh olarak beşinci râvîsine kadar tek kanalla gelmiştir. Hz. Âişe hadîsi Mısırlı muhaddislerce nakledilmiş ve onlar kanalı ile yayılmıştır. Abdullah b. Vehb el-Kuraşî gibi Mısırlı meşhûr bir âlimin de onun râvîleri arasında olması bu haberin hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren en azından Mısır'da meşhûr olduğunu göstermektedir.

¹¹⁰ Tirmizî, "Savm", 23.

¹¹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, I, 493.

¹¹² Şuayb el-Arnâvût - Beşşâr Avâd Ma'rûf, *Tahrîr*, I, 146.

¹¹³ İbn Mâce, "Sıyâm", 50.

Buradan hareketle o dönemdeki mezhep imâmlarının özellikle de Mısır'da da yaşaması sebebiyle İmâm Şâfiî'nin bu rivâyetten haberdar olduğu düşüncesindeyiz.

Bureyde b. Husayb rivâyetleri, "1 ve 2 aylık oruç borcu vardı" ve herhangi bir kayıt olmaksızın "oruç borcu vardı" ifadeleri ile nakledilmiştir. Bu rivâyet 3. râvisine kadar ferd olarak gelmiş ve onun kanalı ile yayılmıştır. Gerek bu üçüncü râvî ve gerekse de ondan hadisi alan muhaddislerin çoğu Kûfelidir. Yani bu rivâyet Kûfe bölgesinde meşhûr olmuş bir hadistir. Rivâyetlerin, senesinde Sufyân Sevrî gibi âlimlerin olması ve Abdurrezzâk gibi muhaddislerin ondan direkt nakilde bulunmaları hicrî 2. asırda bilindiklerini göstermektedir. Bu rivâyete Buhârî yer vermemiştir. Ancak Muslim de dâhil olmak üzere birçok musannif onu tahrîc etmiştir. Hicri 2. asırda sadece İmâm Şâfiî bu hadîsi yalnızca câriye tasadduku versiyonu ile tahrîc etmiştir. Bu hadisin 3. ravisi için tedlîs eleştirileri vardır. Bu da hadisi zayıf yapmaktadır.

İbn Abbâs hadisleri ağırlıklı olarak vefat eden kişinin bir aylık oruç borcu olduğu versiyonu ile nakledilmiştir. Bir kısmı nezr orucu, iki rivâyet iki ay peş peşe, bir hadîs ise on beş gün oruç borcu vardı şeklindedir. Bir ve iki aylık versiyonlar Kûfeli muhaddisler tarafından nakledilmiştir. Nezr orucu yine ağırlık Kûfeli olmak üzere, Kûfeli ve Basralı muhaddisler tarafından nakledilmiştir. On beş günlük oruç da Kûfe ve Basra'ya nisbet edilmiş bir kâdîdan nakledilmiştir. On beş günlük ve iki aylık varyantlar zayıftır. Nezr rivâyetleri ise mudellis râvîler tarafından "عن" sığası ile nakledilmiş olup kanaatimizce yine zayıftırlar. Bir aylık oruç rivâyetleri de sika bir râvinin naklettiği hadis hariç yine tedlîs sorunu içermektedirler. Bir aylık versiyonunu İbn Hanbel, Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî tahrîc etmişlerdir. Nezr hadislerine İbn Hanbel, Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî eserlerinde yer vermiştir. Ancak Buhârî muallak olarak nakletmiştir. İki aylık varyantını İbn Mâce, Tirmizî ve Nesâî tahrîc etmişlerdir. On beş günlük versiyonu ise sadece Buhârî muallak olarak nakletmiştir.

Câbir b. Abdullah hadisini 2. asırda İbn Vehb ve 3'te İbn Mâce tahrîc etmiştir. İki de zayıftır. Bu rivâyet de mutlak bir oruç borcu olarak gelmiştir.

İbn Ömer'den gelen merfû bir rivâyeti Tirmizî ve İbn Mâce tahrîc etmiştir. İki de zayıftır. Rivâyet de oruç borcu olduğu halde ölen kişi için yemek verileceği ifade edilmiştir.

Bu rivâyetlere Hanefî Mezhebi'nin hicrî 2. asır imâmları, İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî kitaplarında yer vermemişlerdir. Bunun yerine İbn Ömer'in, hiç kimsenin başka bir kimsenin yerine oruç tutmasının mümkün olmadığı yönündeki fetvâsına yer verilmiştir. İmâm Şâfiî'nin kavli kadîmi hakkında mezhep içi farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler ise onun bu rivâyetlerden haberdar olmadığını ifade etmişlerdir. Biz ise bu rivâyetin uzun süre ferd gelmesi ve mezhep imamlarının gerek usûllerine uymaması ve gerekse de hocalarının bu yönde bir fetvâ vermemeleri gibi sebeplerle ona itibar etmedikleri düşüncesindeyiz.

Ahmed b. Hanbel ise bunları hem nakletmiş hem de bu tutma eylemlerinin nevr orucunda mümkün olduğu yönünde ictihâd etmiştir.

Kütüb-i Sitte müellifleri muhtemelen biraz da tepkisel olarak eserlerinde “Ölünün yerine oruç kazası” ve “Üzerinde nevr olduğu halde ölen kişi” meâlinde bâblar oluşturmuşlar ve bu rivâyetleri nakletmiştir. Ayrıca İshâk b. Râhûye ve İbn Hanbel gibi âlimlerin nevr de tutulabileceği yönündeki fetvâları da onları bu yaklaşıma yönelten bir başka etken olarak alınabilir.

Ayrıca bu rivâyetlere hicrî 2. asırda pek bir önem atfedilmemişken üçüncü asırda durum tamamen tersinedir. Bunda da ferd olarak gelseler de üç ayrı sahâbînin rivâyetinin birbirlerini desteklediği yaklaşımının temel etken olduğu düşüncesindeyiz.

Konu ile alakalı Hz. Âişe, İbn Abbâs ve İbn Ömer’den birbirine muhâlif fetvâlar da aktarılmıştır. Ayrıca hicrî 1 ve 2. asır tâbiîn âlimlerinden ise hiç kimsenin yerine oruç tutulamazdan, Ramazan borcu bile olsa tutulabilir şeklinde fetvâlar aktarılmıştır. Bir başka çalışmada da bu rivâyetlerin ele alınması planlanmaktadır. Ancak burada şuna da dikkat çekilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu tâbiîn âlimlerinden bu konuda hiçbir merfû rivâyet aktarılmamıştır.

Kaynakça

- Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr b. Nâfi’ el-Himyerî el-Yemenî, *el-Musannef*, (thk. Habiburrahmân el-A’zamî), Beyrut: el-Mektebûl-İslâmî, 1403. I-XI.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyin, *es-Sunenu’l kebîr*, Mekke: Mektebetu Dâri’l-Bâz, 1994, I-X.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, (thk. Mustafa Dîb el-Boğa), Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987, I-VI.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *et-Târîhu’l-kebîr*, Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts., I-VIII.
- Cuveynî, Abdülmelik b. Abdullâh b. Yusuf, *Nihâyetu’l-matlab fi dirâyeti’l-mezheb*, Cidde: Dâru’l-Minhâc, 2007, I-XX.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sunen*, Beyrut: Kahire: Dâru’l-Fikr, 1988, I-IV.
- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim b. Habîb, *el-Âsâr*, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.
- İbn Adıyy, Ebû Ahmed el-Curcânî, *el-Kâmil fi’l-duafâi’r-ricâl*, Beyrut: el-Kutubi’l-İlmiyye, 1997, I-IX.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Kûfî, *el-Kitâbu’l-musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, (thk. Kemal Yusuf el-Hût) Riyâd: Mektebetu’r-Ruşd, 1409, I-VII.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali, *Fethu’l-bârî fi şerhi’l- Câmi’i’s-Sahîh li’l-Buhârî*, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1379, I-XIII.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fi temyîzi’s-sahâbe*, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1415, I-VIII.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali, *Tağlîku’t-ta’lik alâ Sahîhi’l-Buhârî*, Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1405, I-V.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali, *Takrîbu’t-tehzîb*, Suriye: Dâru’r-Reşid, 1986.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1984, I-XIV.

- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Mesâilu Ahmed b. Hanbel*, Hind: Dârü'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Musned*, (thk. Şuayb el-Arnâvut), Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1421, I-XXXXV.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, *Musned*, Kahire: Muessesetu Kurtuba, ts., I-VI.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sulemî, *Sahîh*, Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1970. I-IV.
- İbn Irâkî, Ebû Zur'a Ahmed b. Abdurrahîm el-Huseyin, *el-Mudellisîn*, Mısır: Daru'l-Vefâ, 1995.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sunen*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1987, I-II.
- İbn Râhûye, İshâk b. İbrâhîm b. Mahled, *Musnedu İshâk b. Râhûye*, Medîne: Mektebetu'l-İmân, 1991, I-V.
- İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Muslim, *el-Câmi'*, Mısır: Dârü'l-Vefâ, 2005.
- Köycü, Erdoğan, "*Şu'be b. el-Haccâc'ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri*", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2016. V/8, 3110.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh, *Muvattâ'*, (Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî Nüshası), Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 1991, I-III.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *Muvattâ'*, (Yahyâ el-Leysî Nüshası), Mısır: Dâru İhyâi't-Turâs, ts., I-II.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh, *Mudevvene*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994, I-IV.
- Muslim, Ebû Huseyn Muslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, ts., I-IV.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'ricâl*, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1980, I-XXXV.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sunenu'l-kubrâ*, (thk. Abdulğaffâr Suleymân el-Bendârî), Beyrut: Dâru Kitâbi'l-İlmiyye, 1991, I-VIII.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *el-Muctebâ mine's-Sunen*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Haleb: Mektebu'l-Matbûatu'l-İslâmiyye, 1986, I-VIII.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, *el-Mecmû şerhu'l-muhezzeb*, Kahire: Dârü'l-Fikr, ts. I-XX.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, Mısır: Mektebu'l-Halebî, 1940.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *el-Umm*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990. I-VIII.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad, *el-Asl*, Karaçi: İdâretu'l-Kur'ân, ts., I-V.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad, *el-Hucce alâ ehli'l-Medîne*, Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1403, I-IV.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf, *el-Muhezzeb fî fikhî'l-imâm eş-Şâfiî*, Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts., I-III.
- Şuayb el-Arnâvût - Beşşâr Avâd Ma'rûf, *Tahrîru takrîbi't-tehzîb lil hâfiz Ahmed b. Ali b. Hacer el-askalânî*, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1997, I-IV.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Abdillâh, *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'ricâl*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1963, I-IV.
- Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Muğni fî'd-duafâ*, y.y., ts., I-II.